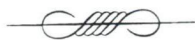

RÓNYAI LÁSZLÓ

Népi nevetéskultúra a középkori Európában

A középkori Európában élő népek hétköznapijait a sorozatos ünnepek színesítették – ezen ünnepek közé tartozott a húsvét, május elseje, Szent-Iván nap, karácsony, újév, vízkereszt, farsang és az őszi mulatságok. Ilyenkor a munkát felfüggesztették, ettek, ittak, a pazarlás volt jellemző ezekre a napokra szemben a takarékoskodó hétköznappal. Az ünnep a hétköznapiok ellentétét fejezte ki, a világ a feje tetejére állt ilyenkor. A kora újkori Európa kedvenc témája volt az ünnepelés, a „*feje tetejére állított világ*”. A kezdeményezés a társadalom alsóbb néprétegeiből indult el, és *népi kultúrának* nevezzük őket. Viktor Turner „*struktúra-antistruktúra*” társadalmi modellje szerint, ha a társadalmi különbségeket rögzítő struktúra szilárd, és ha a csoport tagjai legalább elvileg elismerik egymás közti egyenlőségüket, akkor bármiféle embercsoport közösségként együttműködhet, épp ezért már a legkezdetlegesebb emberi társadalom is gondoskodik arról, hogy a közösség tagjai elismerjék a „közösség” és az „antistruktúra” értékeit. Ezt szolgálják a *szertartások* (ünnepi, mezőgazdasági, emberélet fordulópontjai, társadalmi élet fontos eseményei). Ezen alkalmakkor visszajára fordították a hétköznapiakat: profanizálták a szent dolgokat, orgiákat, féktelen lakomákat rendeztek, stb. Ezek az események kételyt ébresztettek a közösség vezetői között hatalmasságuk érvényében, és szimbolikus kárpótlást adott azoknak, akik a struktúra szerint előnytelenebb helyzetben voltak. A bolondozás forrásai keletkezhetek a társadalmi struktúra réseiben (vásártereken), jöhetett kívülről vagy a társadalom peremvidékeiről (idege-

nek, vándorok, remetek), a társadalom alsó rétegeiből.

Hatásaival a keresztény egyháznak is szembe kellett néznie már az ókortól kezdve, mert pogány szokásoknak tekintették. A *germán népek krisztianizálását tekintették a legfőbb feladatnak* az egyháziak, és Szent Gergely kijelölte a helyes módszert: nem az ősi pogány népszokások közvetlen felszámolása a cél, hanem azok megszelídítése, a keresztény kultuszba kell fokozatosan beépíteni (szinkretizmus). Kompromisszumnak nevezhető ez az egyház részéről, *Aquinói Szent Tamás* pedig azt vallotta, hogy a tréfa és a szellemes élcelődés szükséges a lelki felüdülés és a társas érintkezés szempontjából. Elismerte a szórakozás, a tréfa, a játék jogosságát, a színészek célja, hogy az embereknek enyhülést nyújtson. A túlzó és rendezetlen élvezetnek viszont szigorúságot kell parancsolni. Az ünnepek alkalmával más eszközöket is felhasználtak, például a legdíszebb korszokat, tálakat, tányérokat. A házak falait gyakran díszítették zarándoklatok alkalmával vásárolt emléktárgyakkal. Egy-egy nagyobb ünnep alkalmával valamely búcsújáróhelyen tett zarándoklat nagy eseménynek számított egy egyén életében. Ruházatukkal is kifejezheték a normális naptól való eltérést, a nők férfi ruhába, a férfiak női ruhákba öltöztek, álarcokat viseltek, „Böjt” és „Farsang” képében jelentek meg, az előbbiként kövérnek öltözve, esetleg húst aggatva a jelmezre, piros pozsgás álarcban, az utóbbiként vékony, öregasszony jelmezében. Az ünnepekkel kapcsolatosak a különböző egyházi és világi *ritusok*. Az itáliai versmondók először mindig

keresztet vetettek, a bonyolultabb rítusokra csak különleges alkalmakkor került sor. Szent Iván-éjjel (nyári napforduló éjjelén) tűzugrás, folyóban fürdés volt szokásban. A tűz és a víz a megtisztulás szimbólumának számított. A keresztény egyház ezzel átvett egy kereszténység előtti ünnepet, és saját képére formálta azt. A népi kultúra annyira összefonódott a féktelen vigadozással, hogy egyenlő lett a karneváli kultúrával. A karnevál a németből átvett fasching szóból ered és elkülönült a hivatalos (egyházi-állami) ünnepektől. Az utóbbinak a fennálló társadalmi hierarchia szentesítése a cél, az előbbinek pedig az egyetemes szabadság és bőség az eszménye, a tilalmak „legális keretek” közötti megszégése.

A farsang

A farsang különösen Dél- Európában az év legnagyobb népi ünnepe volt, ilyenkor nyíltan ki lehet mondani a belső merész gondolatokat, a színjátékok fő szezonjának számított. A farsangok területenként változtak, *nem volt két egyforma ünnep*. A színházi előadásokat a városközpontban, szabad ég alatt tartották, és nem volt éles határ a színészek és a nézők között. A farsang ideje december végén vagy január elején kezdődött és nagyböjt idejéig tartott. A csúcspont húshagyókeddre esett. Egy 17 századi angol forrásból: *akkora süítés, főzés, tésztagyúrás, kevergetés-kavargatás, fűszerezés folyt, hogy az ember azt hitte mindenki két havi adagot akar bendőjébe tölni*. Keményen folyt az italozás is. Az emberek énekeltek és táncoltak az utcán. Oroszországból egy angol utazó feljegyzése: *„úgy isznak mintha ez lenne az utolsó alkalom.”*

Hangszereket is használtak, ilyen volt a holland rommelport: a félig vízzel telt cserépfazék száját disznóhólyaggal kötötték be, ha a hólyag közepébe nádpálcát dugtak, s a hüvelyk- és a többi ujj között mozgatni

kezdik, a hangszer a disznó rőfögéshez hasonlatos hangot ad. Álarc viselése is megszokottá vált, bolondnak és vadembernek öltözött emberek rohángáltak az utcákon és a kezükben levő disznóhólyaggal vagy pálcával jól fejbe verték az arra járókat. Az állatokat sem kímélték: a kutyaikat pokrócról a levegőbe dobálták, kakasokat addig dobálták kövel, míg el nem pusztultak. Más *kötöttebb események* zajlottak a farsang utolsó napjaiban a főtéren. Egyletek, társaságok szervezésében előadások zajlottak, melyek három elemből álltak:

- első felvonásban a mozgatható színpadon óriásnak, ördögnek, stb. öltözött szereplők vettek részt
- versenyek: gyűrűöklelés (felfüggesztett gyűrűt futás közben lándzsájukkal kellett lekasztani), lóverseny, futóverseny, vízi- és szárazföldi harci játékok, tornák, futballmérkőzések, kötélhúzás.

• színjátékok: többnyire bohózatot adtak elő. Beszédes jelmezeket használtak; Farsang, Böjt, Kolbász Jancsi, Pácolt Hering, Tőkehal Pista. A Farsang és a Böjt csatájára a valóságban is sor került.

A farsangnak három fő témája volt: *étel, szex, erőszak*. Ilyenkor rengeteg disznó-, marha- és másféle húst fogyasztottak, és ezeket szimbolikusan is megjelenítették. Farsang idején a szexuális aktivitás rendkívül nagy volt. Sokan esküdtek farsang idején, népszerűek voltak a tréfás lakodalmas játékok is. Ebben az időszakban szinte kötelező is volt kétértelmű dalokat énekelni, fallikus jelentéssel bírt a köninsbergi felvonuláson cipelt kolbász. A kakast és a disznót a bujaság jelképeinek tekintették, a szőrös erdei vadember és a medve a potencia jelképe volt. A verbális agresszió megengedettnek számított, álarcosok zaklatták a járókelőket, mások a katonai testületek ruháit vették magukra és „eladó” címet raktak rá. Nem volt ritka a súlyosabb erőszakos cselekmény sem. Moszkvában farsang idején mindig megnőtt az utcai gyilkosságok száma.

*Álarcában a vágy bejárta
a tereket és az utcákat
És a cenzor távollétében
a kéj meglátogat minden házat.*

A vers azt fejezi ki, hogy a farsang alkalmat adott arra, hogy az emberek kiéljék elfojtott szexuális vágyaikat. Mihail Bahtyin viszont úgy értelmezi a felfokozott szexualitást, mint a fennkölt dolgok lefokozását oly módon, hogy csúfosan összekapcsolják a táplálkozás, a szexualitás és az anyagcsere megnyilvánulásaival. Egyfajta *alászállításról* szól – közvetlen érintkezés a földdel elv. Az „ég, arc, fej” fenti dolgokat jelöli, a lentieket a föld, has, nemi szervek (közösülés, fogamzás jele), ülep (zabálás, ürítés jeleként). A lefokozásnak nemcsak *megsemmisítő* jelentése van, hanem pozitív, *újjaszülető* értelme is.

Farsang jellegű ünnepek

Európában a farsang nem mindenütt bírt egyforma jelentőséggel. Fontos ünnepnek számított a Földközi-tenger térségében, Iáliában, Spanyolországban, Franciaországban és aránylag Közép-Európában. Franciaországban december 28-án ünnepelték a *Bolondok Ünnepét*, amit a fiatal papság szervezett. Bolondpüspököt, Bolondérseket választottak, szörnykép álarca mögé bújtak, kerítőknek, színészeknek öltöztek, a kórusokon erkölcselen énekeket énekeltek, az oltár szárnyánál zsíros gombócokat ettek, kockajátékot játszottak. A *párizsi teológiai fakultás* felháborodott az eseményen, és *levelet adott ki* a Bolondünnep ellen. (1444. március 12.) Utálatosnak tartják és kárhozzátják a Bolondünnepet, ennek véget kell vetni. Ez az ünnep a pogányoktól származik, a pogányok vonzódtak a babonákhoz. Az ünneplő papság korábban a boros hordó példáját hozták mentségül:

„Nemde a boros tömlők és hordók gyakrab-

ban szétrepednének, ha csapjukat olykor ki nem nyitnánk? Mi pedig régi tömlők vagyunk és félig szétrepedt hordók.”

A teológiai fakultás felszólította az egyháziakat, hogy hagyjanak fel ezzel a szokással, ha másként nem megy egyházi vagy világi bíróság segítségével. A következőket kérték még:

- nem szabad ezen alkalomból bolondpüspököt vagy bolondérseket választani,
- bolondpüspök, bolondérsek nem használhatja a püspöki jelvényeket,
- úgyszintén tilos bolondpápát választani,
- nem szabad enni és inni az oltár körül amikor misét mondanak,
- nem szabad az egyházi személyeknek a bolondünnep ürügyén levetni egyházi ruhákat az egyházon kívül sem. Még kevésbé szabad álarcos vagy festett külsőt ölteni, vagy női ruhát felvenni vagy testüket közszemlére bocsátani néptömeg előtt.

• Eretnekség azt állítani, hogy az ünnep felszámolása hitbeli tévelygés.

A Bolondünnep is a szinkretizmus programjának szellemében az egyházi ünnepekkel függött össze, a vallási kultuszhoz kapcsolódott. Az ünnepet diákok és az alsóbb papság celebrálta, eleinte templomi ünnepek voltak, és legális keretek között folytak, csak később szorultak féllegalitásba, majd teljes legalitásba. Különösen Franciaországban tartotta szívósan magát.

Angliában ugyanez az esemény nem volt akkora fontosságú, ott gyermekpüspököt választottak és gyermekmisét celebráltak, 1541-ben megszüntették. Másik ünnepük a *Hock Tuesday* (Húsvét Kedd). A nők foglyul ejtették a férfiakat és csak váltságdíj fejében engedték őket szabadon. Május elsején a püünkösi király és királynő játékos darabokat szerveztek. Vízkereszt utáni első hétfőn ekejátékot rendeztek. Itáliában Vízkereszt napján a „Böjt” öregasszony alakjában jelent meg és az ünnepség végén rendszerint máglyára került, a májusfát „Eszem-

iszomország” fájának hívták. Spanyolországban február 5-én Szent Ágota ünnepén a nők parancsoltak. Az őszi ünnepek középpontjában az evés-ivás jelen volt, de ezenkívül táncoltak, és szolga-úr egyenlősdízesést játszottak, egymás asztalánál ültek, egész este egyenrangú félként társalogtak. Szent Bertalan-napján (augusztus 25.) Bolognában a *disznó ünnepe*ként tartották számon, amikor a disznót diadalmenetben hordozták végig a városon, ugyanakkor Londonban ezen a napon vásárt tartottak. Persze ezekről a napokról sem hiányzott az evés-ivás.

Társadalmi megítélése

Az *uralkodó osztályok* ismerték és figyelembe vették a „kenyér és cirkusz” elvét. A hivatalos rítusokkal (nyilvános kivégzési rítusok, vesszőzés, koronázás, jelentős személyiségek ünnepélyes bevonulásai) az uralkodó osztály megpróbált *ellenőrzést gyakorolni a köznép felett*, míg a nem hivatalos rítusok az e kísérlet elleni tiltakozás kifejeződése voltak. Azok a cselekedetek, amelyek látszólag a társadalmi rend ellen irányultak, a valóságban a fennálló rend fenntartását és megerősítését szolgálták. A felső osztályok tisztában voltak a társadalmuk aránytalanságaival, és a biztonsági szelep nélkül nem maradhatott volna fenn. Az ünnepek végén elégették a Farsangot, ez egyben azt jelentette, hogy a szabadság ideje lejárt, most már a „józan visszatérés” következik. A felfokozott hangulat miatt gyakran került sor a hatóságokkal szembeni erőszakosságra, gyakran vezetett egy-egy ünnep lázadáshoz is, különösen egy rossz termés, vagy egy nagyobb adóemelés után. Rómában a rendfenntartók az utcákat járták. Az egyház erőteljesen szembefordult a földi élvezetekkel. Az erények: szűziesség, önmegtartóztatás, böjt- a követendő példa, minden engedmény a bűnös emberi tökéletlenség jegyének számított. Az egyház viszont

belenyugodott az emberi természet megváltozhatatlanságába, és számtalan esetben kiegyezett azzal. Megtűrték a karneváli profanizálást, ha a pap ágyast tartott, viszont egész bűnbocsánati rendszert fejlesztettek ki. Az ünnepek értelme annál komikusabb volt, minél kirívóbb volt a hivatalos valláserkölcsei eszmény és a hétköznapi morál közötti el-lentmondás.

Ha a *köznép szempontjából* nézzük az ünnepeket a farsang lehetővé tette, hogy a nézeteiket megismertessék, ösztönözzék a változásokat. Gyakran törtek ki felkelések vagy lázadások nagyobb ünnepek alkalmával, ez történt például Bázelen 1376 húshagyókeddjén, amit „gonosz farsang”-nak nevez az utókor. A vallásháborúk idején Franciaországban, 1580-ban Romansban az ünnep vérfürdővé változott és az öldöklés hamarosan a város környékére is áterjedt.

Összességében a népi nevetéskultúra több mint a népi humor komikus alkotásai. Ellenlába a hivatalos, komoly, dogmatikus egyházi és világi elit kultúrának, magasztos értékeket kicsúfoló, kíméletlen kritikával élt, amely fontos igazságok kimondását teszi lehetővé, a kulturális formák és tradíciók sokaságát sorakoztatja fel, megvoltak a saját esztétikai törvényei, mint a művészeteknek, szimbólumrendszerében ősi hiedelmek, félelmek, az emberi lét alapigazságai tükröződtek. Az idő haladtával ezek az ünnepek visszaszorultak, a hétköznapi viselkedési szabályok, etikettek változtak, meztelenséget egyre erősebben tiltották. Ez kulcsfontosságú lett az abszolutizmus kori udvari kultúra kialakulásában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- KLANICZAY GÁBOR: *A civilizáció peremén*. Budapest, 1990.
 BURKE, PETER: *Népi kultúra a kora újkorban Európában*. Budapest, 1991. Századvég Kiadó
Világosság, 1983. évf.